

Vabamüürlus ja arhitektuur – Otto Friedrich von Pistohlkorside kunstiloomingu ideelistest allikatest

Epi Tohvri

Vabamüürlust võib pidada 18. sajandi fenomeniks – valgustusega otseselt seotud rahvaste ja riigipiiride üleseks vaimseks ning kosmopoliitseks liikumiseks, mis kandis endas vendluse, inimarmastuse ja religioonide tolerantsuse ideaale. Vabamüürlik kosmopoliitsus tähendas võimalust olla õpingu- või reisiaastatel külaline loožides üle Euroopa, kus saadi vajalikku infot, vennalikku kohtlemist ning ka materiaalselt toetust. Vabamüürluse vaimseid pürgimusi kajastavad allegoorilised sümbolid, mis annavad edasi valgustumise eri astmeid, kuid usk, lootus ja ligimesearmastus on kolm kõige tähtsamat vabamüürluse alustala.

Otto Friedrich von Pistohlkors II ja IV vabamüürlastena

2014. aastal Tartu Linnamuuseumis olnud näituse «Kunst, arhitektuur, vabamüürlus. Rutikvere mõisa Pistohlkorsid» ettevalmistuse käigus selgus, et nii isa kui poeg Pistohlkorsid, Otto Friedrich von Pistohlkors II ja IV, on kuulunud Peterburis tegutsenud vabamüürlikesse loožidesse. Vene vabamüürlus õitses 1770.–1780. aastatel ning 1803.–1820. aastani. Iseloomulikuks motoks sellele sai töö tahumatu kiviga ehk asiaatliku, metsiku, toore eemaldamine ning euroopaliku, viisaka, poleeritud inimtüübi väljatahumine ühiskonnast.¹

Peterburis domineerisid 18. sajandil ja 19. sajandi alguses kaks vabamüürlikku põhisüsteemi: Inglise süsteem, mille eesotsas oli Katariina II erasekretär ja ajaloolane Ivan Jelagin, ning Rootsi riituse aluseks võtnud Zinnendorfi süsteem. Tõeline Rootsi süsteem (mitte Zinnendorfi süsteem) jõudis Peterburi vürst Gabriel P. Gagarini (1745–1808) kaudu, kes osales 1776. aastal Vene keisrikoja delegatsiooni liikmena Rootsi kuninga Gustav III vastuvõtul ning ühtlasi pühendati Rootsi riituse kõrgemate kraadide saladustesse tingimisel, et Peterburi provintsiiaalsuurloož läheks üle Rootsi rituaalile. 1779. aastast pärineb

¹ Douglas Smith, Working with Rough Stone. Freemasonry and Society in Eighteenth Century Russia. Northern Illinois 1999, lk 50–52.

patent, millega Södermanlandi hertsog andis vürst Gagarinile kõrgeima võimu kõigi Rootsi süsteemis tegutsevate Venemaa loožide üle.²

Rootsi riitust on iseloomustatud kui segu algkristlikest ideedest ning temp-lirüütlike saladustest, mis kajastusid puhtas Yorki riituses. Lisaks elemente roo-siristlaste müstikast. Saladuslik hiliskeskajal elanud maag Christian Rosen-kreutz olevat toonud Idamaade esoteerilised teadmised Euroopasse ning tema pärandi edasiarendajaid kutsuti roosiristlaste salaühinguks. Nende mõju kasvas 17. sajandil ning Rootsi riituses sisalduvad nii roosiristlaste õpetuse kui ka Rootsi õpetlase Emanuel Swedenborgi (1688–1772) ideed inimese ja universumi ühisusest.³ Rootsi riituses on üksteist astet. Esimesed kolm astet sarnanevad vennaskonna vabamüürluses praktiseeritavatega: püha Johannese astmetest I õpilasmüürlane, II vennasmüürlane, III meistermüürlane. Püha Andrea-se astmed jagunevad järgmiselt: IV-V püha Andrease õpilane-kavaler, VI püha Andrease meister. Edasi tulevad VII ülev vend, Ida rüütel, VIII ülim vend, Lää-ne rüütel, IX püha Johannese looži valgustatud vend ja X püha Andrease looži ülimalt valgustatud vend. Üheteistkümnes on auaste ning seda antakse harva.⁴

Otto Friedrich von Pistohlkors II osales Peterburis Rootsi riituse alusel te-gutsenud St. George im Orienti nimelise looži töös, mille suurmeistriks oli vürst Gagarin.⁵ Pistohlkors II vabamüürlase sertifikaadil on kirjas, et ta on omandanud püha Andrease loožis kuuenda, meistermüürlase astme (joonis 1).⁶ Seda kinnitavad suurmeister Gagarini ja looži suursekretäri, mõjuka vaba-müürlase Johann von Böberi (1746–1820) allkiri. Böber oli kauaaegne Peterbu-ri sõjaväe kadetikorpusse õppeasutuse direktor, loodusuurija ning Vene Teadus-te Akadeemia korrespondentliige. 1778. aastal asutas ta Tallinnas Rootsi rii-tuse alusel töötava looži Zu den drei Streithämmern (Kolme Sõjakirve Juures), millest sai üks Gagarini provintsiaalloože Balti kubermangudes. Loož sulges ukseid 1785. aastal ning taastas oma tegevuse alles keiser Aleksander I valitsus-

² Silver Loit. Valguse poole. Lühiülevaade vabamüürlusest Venemaal ja Läänemereprovintssides 18.–19. sajandil. Tartu 2014, lk 126–127.

³ http://www.freemasons-freemasonry.com/swedish_constitution.html, (31.8.2015).

⁴ W. Kirk MacNulty. Vabamüürlus: sümbolid, saladused, tähendused. Tallinn 2006, lk 212–213.

⁵ EAA 2471-1-177, l. 60.

⁶ Tölge Pistohlkorsi vabamüürlase sertifikaadist, EAA 2471-1-69, l. 60: Peterburi loožist, korralisest tugevast ning väga valgustatud kohast, kus valitseb rahu, sõprus ja üksmeel, 4. päeval 1. nädalal 4. kuul suure ühinemise aastal 680 ehk tavalise ajaarvamise järgi 4. aprillil 1780. aastal. Kõigile vendadele ja korralistele vabamüürlastele, kellele seda kirja esitatakse. Mina, prints Gabriel Gagarin, kõikide Vene impeeriumis seaduslikult moodustatud püha Johannese ja püha Andrease loožide suurmeister, tõendan nendes öigustes, mis minule on antud, et vend Otto Frédéric Pistohlkors, kes on sündinud Liivimaal, omades õpipoisi, selli ja meistri astmekraadi, on Šoti õpipoisi, selli ja meistri astmetesse vastu võetud vendade ja liikmete poolt, kes kuuluvad Peterburi seaduslikku Šoti looži, mida nimetatud St. George'i loožiks, ja keda võib looži vastuvõetud põhikirja kohaselt pidada ülima astme tõeliseks vennaks. Seda teades ja arvestades, et nimetatud loožil polnud võimalik koguneda piisavaarvulisena enne eelnimetatud venna peatset lahkumist, olen mina talle välja andnud allkirja ja templiga kinnitatud sertifikaadi sellises vormis, nagu seda tavapäraselt tehakse. Ma palun kõiki korralisi vendi tunnustada teda oma vennana ja anda talle kõigi seatud tavade kohaselt au, niisamuti nagu seda tehakse kõigi nende suhtes, kes samasuguse kinnituskirjaga varustatult siia meie juurde tulevad. Ma palun meie Suurt Universumi Arhitekti, et ta hoiaks kõiki tõelisi vendi oma püha ja väärika kaitse all. Välja antud Peterburis päeval ja aastal, nagu eespool näidatud, ning kinnitatud looži suurmeistri prints Gagarini ja looži sekretäri Johann von Böberi allkirjaga. Tõlks Marge Käsper.

J00NIS 1. O. F. von Pistohlkors II vabamüürlase sertifikaat, 1780. EAA 2471-1-69, l. 60.

ajal 1816. aastal. Böber taastas Aleksander I ajal 1803. aastast alates palju loože, sealhulgas La Palestina ja Alexander zum gekrönten Pelikan (Aleksandri Heateod Kroonitud Pelikanile), mis töötasid Rootsi rituaali järgi, kuid läksid pärast Böberi surma üle Inglise süsteemile.⁷

St. George im Orienti looži liikmete nimekiri kajastab ilmekalt valgustusajastu vabamüürluse üht kandvaimat põhimõtet tuua kokku eri seisuste esindajad. Nõnda leiab sealt näiteks kontradmiral Johannes von Barchi ning Orissaare ja Esna mõisa omaniku Moritz Engelbrecht von Kurselli nime kõrvuti meditsiinidoktor Johann Zuberi ning Peterburi püha Katariina kiriku organisati Johannes August Stieri omaga.⁸ Sellist fenomeni on nimetatud «kodanikuühiskonna laboratooriumiks», kuna looži liikmeteks võeti ka neid, kes midu oma sotsiaalse päritolu tõttu ei oleks saanud kuuluda seltside, klubide või muude intellektuaalsete ühingute koosseisu, nagu näiteks kaupmehed, väikeharitlased või käsitöölised. Vabamüürlastega liitumisel sai oluliseks mitmekülgse hariduse nõue ning piisav jõukus, et tegeleda heategevusega. Loožides praktiseeriti egalitaarseid suhtlusvorme ja diskussioonivabadust, seisuslike eelarvamuste asemele astusid tolerantsus, kriitikameel ja ususallivus. Nõnda harjutati

⁷ Erich Donnert. Russisches Illustriertes Freimaurerlexicon. Ein Beitrag zum gesellschaftlichen Wirken und künstlerischen Schaffen der Freimaurerei in Russland. Frankfurt a. M., Bern 2012, lk 9.

⁸ EAA 2471-1-91, l. 59p.

esimest korda ka tulevikuuühiskonna sotsiaalse võrdsuse norme.⁹

Ka poeg Otto Friedrich von Pistohlkors IV oli vabamüürlane. Õpingute ajal Peterburi sõjaväe kadetikorpusel oli ta liitunud Böberi juhitava loožiga Alexander zum gekrönten Pelikan.¹⁰ Selle looži suurmeistriks sai keiser Aleksander I isiklikult ning looži sümboliks valiti ehituskividest laotud püramiid. 1814. aastal on Pistohlkors IV koju Rutikvere mõisasse oma isale kirjutanud, et Peterburis on loožis pingelised ajad, kuna Böber haigestus raskelt ning seetõttu on etteotsa trüginud mitmed isikud, kes püüavad muuta looži töö rituaali. Aasta hiljem, 1815, on Pistohlkors IV juba looži vahetanud, liitunud loožiga Zum flammenden Stern,¹¹ ning täitnud seal 1. stjuuardi ametit.¹² Looži juhtis suurmeister Gustav Johann von Buddenbrock, endine Liivimaa maamarssal ning üks 1804. ja 1819. aasta Liivimaa talurahvaseaduse väljatöötajatest.

Aleksander I hakkas vabamüürluses ja teistes salaorganisatsioonides tajuma ohtu oma võimule ning keelustas Vene impeeriumis vabamüürluse 1. augustil 1822. aastal. Vaatamata sellele ei suudetud vabamüürlaste kooskämimist lõpetada ja keiser Nikolai I pidi seda nõudmist kordama veel 1826. aastal.

Valgustus, vabamüürlus ja arhitektuur – Otto Friedrich von Pistohlkors II kunstiloome ideelistest allikatest

Üldlevinud legendi järgi valdasid keskaegsed müürseppade loožid püha geometria saladust, mis traditsiooniliselt ulatus tagasi piiblis kirjeldatud Saalomoni templi rajamiseni ja levis sealt hilisantiigi Kreeka-Egiptuse sünkretistliku jumala Hermes Trismegistuseni. See aitab seletada vabamüürlaste suurt huvi arhitektuuri vastu. 24. juunil, Ristija Johannese sünnipäeval, 1717. aastal ühinesid nelja Londoni müürseppade looži liikmed üheks suurloožiks, saades katusorganisatsiooniks vabamüürlikule liikumisele kogu Euroopas.

1723. aastal ilmunud vabamüürlaste konstitutsioonis¹³ nimetab selle autor James Anderson keiser Augustust identseks Antiik-Rooma looži suurmeistriga, sest sel ajal sündis Jumala poeg – suur kiriku arhitekt Jeesus Kristus. Konstitutsioonis olid sätestatud vabamüürluse ajaloolised traditsioonid ja rituaalid, loožide aadressid, meistrite nimekirjad, kodukord ja laulud. Vanast müürseppade

⁹ Jürgen Habermas. Avalikkuse struktuurimuutus. Uurimused ühest kodanikuühiskonna kategooriast. Tallinn 2001, lk 13–14.

¹⁰ EAA 2471-1-177, l. 1–1p.

¹¹ EAA 2471-1-177, l. 2–4p.

¹² Inglise keeles Steward, võiks eesti keelde tõlkida kui hoidja ametit loožis. Selles ametis on korraga rohkem kui üks meistermüürlane. Hoidjate ülesandeks on nooremkaitsja abistamine, nii istungi rituaalitoos kui ka istungile järgneva õhtusöögi korraldamisel.

¹³ The Constitutions of the Freemasons, containing the History, Charges, Regulations of that most Ancient and Right worshipful Fraternity. For the Use of the Lodges. Edited J. Anderson. London 1723.

traditsioonist säilitati käsitöö- ja ehitusalased sümbolid ning välja olid toodud ka vabamüürluse ideelised allikad, mis väidetavalt on peidetud ajaloolistesse ehitistesse, ulatudes tagasi piiblis kirjeldatud Saalomoni templini ja sealt kuni Augustuse ajastu Antiik-Rooma arhitektuurini. See tähendab, et arhitektuuri-vormidesse on talletatud varasemate tsivilisatsioonide salateadmised: ideaalsed proportsioonid, dekooridetailid ja kuldlõike alusel seotud ehitiseosised. Samuti olid muistsed ehitised ja nende ümber või sees toimunud rituaalid sillaks vabamüürlike legendide ning nende endi rituaalide väljakujunemisele. Üks kesksemaid vabamüürluse rituaale on kuningas Saalomoni templi ülesehitamise etapid nii visuaalses kui rituaalses mõttes, sest väidetavalt ehitati see tempel jumaliku tarkuse järgi. Saalomoni templi ehituslugu on kajastatud Vana Testamendi vastavates kirjakohtades: 1. kuningate raamatus ja 2. ajaraamatus.

Andersoni konstitutsioonis olid kirjas ka vabamüürlaste arhitektuurielistused: rõhutatakse, et vabamüürlased on tagasi pöördunud Antiik-Rooma Augustuse ajastu arhitektuuri stiili juurde, sest siis osati hinnata ehitiste geometriat ja väärtustada ajaloolisi stiile. Silmas oli peetud Muinas-Egiptuse ja Väike-Aasia ning Kreeka ja Sitsiilia arhitektuuripärandit. Augustuse ajal tegutsenud arhitekti Vitruviuse (80...70–25 eKr) pärandi taastas renessansiperioodil Itaalias Toscana ja Vicenza maakonnas tegutsenud arhitekt Andrea Palladio (1508–1580). 17. sajandi alguses viis Inglise arhitekt Inigo Jones (1573–1652) Palladio loominguga eeskujud Inglismaale, need said seal tuntuks palladianismi ja 18. sajandil selle edasiarendusena neopalladianismi nime all. Palju väärarhitektuuri lõi vabamüürlasest arhitekt ning teadlane Christopher Wren (1632–1723).

1730.–1740. aastatel kujunes välja Briti aadlike Grand Tour'i marsruut Itaalias, mille eesmärk oli noorte aadlimeeste eneseharimine peamiselt arhitektuuri vallas. Selles osas pakkus abi Andersoni konstitutsioon, mis sisaldas arvukalt viiteid arhitektuurimälestistele ja aitas juhtida tähelepanu olulistele detailidele. Ühtlasi andis see suure tõuke aadlike arhitektuurihuvile, nende seast võrsus mitu põlvkonda harrastusarhitekte.

Andersoni konstitutsioonis on kaasaegsetest esile tõstetud 18. sajandi alguses veel üsna tundmatu amatöörarhitekt Lord Burlington (1694–1753), kellel oli valmimas neopalladianistlikus stiilis maavilla Thamesi jõe kaldal Londoni lähisel. Selle hoone puhul on alles hiljuti avastatud tugev seos vabamüürlusega.¹⁴ Lord Burlington kujundas selle kompleksi Šoti vabamüürlaste kogunemispai-gaks, kus viljeleti kõrgemaid riitusi. Lord Burlingtoni nime kordasid hilisemad mõjukad vabamüürlased oma kirjutistes, mis aitas tema kui amatöörarhitekti kuulsusele veelgi rohkem kaasa.

¹⁴ Lord Burlington: Architecture, Art and Life. Edited by Toby Barnard, Jane Clark. London 1995.

Lähiajaloo on ka arhitektuuriajaloolased hakanud rääkima neopalladianismi ja vabamüürluse tugevast seosest, sest vaevalt oleks see stiil olnud nii populaarne arhitektuurialaste teadmiste õpetamiseta vabamüürlaste loožides. Briti arhitektuuriajaloolane James Stevens Curl on välja toonud, et valgustusaajastu intellektuaalset elu ja kultuuri ei saa mõista ilma vabamüürluseta, ning ta pidas vabamüürlust lausa «neoklassitsismi essentsiks», sest vabamüürlikud ideed inspireerisid tugevasti ka kunstiloomet.¹⁵ Nimelt sisaldas teise astme vennasmüürlase õpetus seitset vaba kunsti, sealhulgas põhjalikke teadmisi geomeetriast ja arhitektuurist. Seetõttu on ka teise astme looži kujunduses kasutusel G-täht. Loožides sõnastatud õpetuse kohaselt on geomeetriaalased teadmised omakorda väljendatud numbrite, mõõtude ja proportsioonidena ning geomeetria eesmärk on saavutada proportsioonireeglite alusel täiuslik harmoonia ning sümmeetria maa ja taeva vahel.

Töö loožides oli seotud nn salageomeetriaga, sellele viitab Andersoni konstitutsiooni tiitellehel kujutatud Eukleidese 47-teoreem, mida tunti ka «Egiptuse kolmnurga» nime all. See pole mitte ainult matemaatiline ülesanne, vaid sümboolism, mis ulatus tagasi Egiptuse püramiidide ehituse aega. Samuti tutvustati Vignola õpiku järgi viie sambaorderi proportsioneerimise oskust. Põhjalikult loeti keiser Augustuse aegse arhitekti Vitruviuse «Kümme raamatut arhitektuurist» ning Palladio «Nelja raamatut arhitektuurist», kus sai lähemalt tutvuda ka kuldloike alusel teostatud villade põhiplaanidega.

Vabamüürlastest aadlimeestele kujunes arhitektuur oluliseks hobiks, kuna teise astme vennasmüürlane pidi omandama põhjalikke teadmisi ka arhitektuuri kohta. Teoses «Pocket Companion of Free-Masons» (1754) on kirjas: *No man ought to attain dignity in masonry who has not at least a competent knowledge in geometry and architecture /.../*¹⁶ Õpetus loožis nägi ette neopalladianistliku hoone fassaadi, ristloike ja põhiplaanide kavandamist ning grottide ja paviljonide kujundamist inglise stiilis parkidesse.¹⁷ Vabamüürlastest (harastus)arhitektid väljendasid oma ehitiste kaudu soovi luua harmooniat, tasakaalu ja selgust elukeskkonda, uskudes, et see aitab mõjutada tervet ühiskonda.

Vabamüürlus andis ka uue ideoloogia Palladio pärandi taasesitlusele, st vabamüürluse ja neopalladianistliku arhitektuuri vahelist vaimset silda aitas luua moraalifilosoof Lord Shaftesbury (1671–1713) idee «moraalsest arhitektuurist». 1711. aastal ilmunud teoses «Characteristics of Men, Manners, Opinions, Ti-

¹⁵ James Stevens Curl. *Georgian Architecture*. Newton Abbot, Devon 1993, lk 23.

¹⁶ Ükski mees ei saavuta väärikust vabamüürluses, kui ta ei ole kompetentne geomeetria- ja arhitektuurialastes teadmistes. *A Pocket Companion for Freemasons*. The Secret Societies of All Ages and Countries. Quoted by Charles W. Heckethorn. Vol. II. New York 1965, lk 9.

¹⁷ Eileen Harris. Batty Langley: A Tutor to Freemasons. – *Burlington Magazine* 1977, Nr 119, lk 327–333. Vignola orderiraamat oli vabamüürlastele tähtis seetõttu, et teoses õpetatakse konkreetsete Antiik-Rooma ehitiste eeskujul õigesti proportsioneerima sambaid. Teos oli populaarne arhitektuuriõpikuna 19. sajandi lõpuni.

mes» paneb Lord Shaftesbury rõhku üksikisiku moraalsele täiustumisele, mida ta peab ühiskonna reformimise aluseks.¹⁸ Ta toob esimest korda oma arutluses välja iga inimese sees asuva «kõlbelise mee» (*moral sense*), mis on tõeline voorus ja inimväärikuse alustala. Ta ütleb: «Tark mees käitub moraalselt ning temast saab «oma elu arhitekt, kes ehitab oma hinge puhast ja valgustatud templikest.»» See kujund on tema teose esimese osa tiitellehel, valgustussajandil hakkas see sümboliseerima õilsat ja puhast hingelaadi. Shaftesbury ei lahuta head ilusast ega moraalset esteetilisest naudingust. Tema arvates lähtuvad kõlblus ja ilumeel samast algest: ta näeb neid võrsumas vaba looduse allikast. Vabamüürluse kolmandal, meistri astmel jõutakse rituaalis oma sisima valguspühamuni, mis tähistab hinge kvaliteeti ja moraalset puhtust. Seda pühamut on sageli visandatud kui mäe tipul paiknevat väikest sammasportikusega rundi, mille visuaalseks eeskujuks on valitud 1711. aastal ilmunud Shaftesbury teose tiitellehe kujundus. On ka teada, et valgustusajastul õpetati loožides Shaftesbury ideed «moraalsest arhitektuurist».

Siinkohal kattusid valgustusajastu, vabamüürluse ja klassitsistliku arhitektuuri sellised eesmärgid nagu ratsionalistlik korrapära, antiiksete väärtuste taasavastamine ning ühiskonna ja elukeskkonna parendamine. Vabamüürlus andis suure tõuke neopalladianismi väljakujunemisele Suurbritannias, kust see jõudis peagi Anhalt-Dessau Wörlitzi aiariiki ja mujale Mandri-Euroopasse. Näiteks Preisi kuninga Friedrich Suure arhitekt Georg von Knobelsdorff või Friedrich Gilly oli Berliinis tihedalt seotud tellimustöödega vabamüürlastelt. Samuti võib Eestis kerkinud neopalladianistlike maamõisate ning nende ümber kujundatud Inglise stiilis parkide loojate taga näha vabamüürlastest baltisaksa aadlikke. Vabamüürlus andis sotsiaalse aluse neopalladianismi levikule, sest vabamüürlastest aadlikele kujunes arhitektuur oluliseks hobiks. On tõesti võimalik vaadelda neopalladianistlikku arhitektuuri kui autonoomset kunstilist väljundit, samas aga kui sotsiaalset fenomeni, sest tänu vabamüürlaste suurele huvile tõlgiti Vitruviuse ja Palladio raamatud arhitektuurist mitmesse keelde. Näiteks ilmus 1796. aastal August von Rode tõlkes saksa keeles Vitruviuse «Kümme raamatut arhitektuurist» ning 1798. aastal vene keeles Nikolai Lvovi tõlgitud Palladio «Neli raamatut arhitektuurist».

Vene keisrinna Katariina II kutsus Peterburi neopalladianistlikus stiilis töötava arhitekti Giacomo Quarenghi (1744–1817). Alates 1780. aastatest hakkasid Quarenghi arhitektuuri vastu huvi tundma ka Vene vabamüürlastest kõrgeaadlikud. Nõnda sai ta tellimusi krahv Šeremetjevilt, kunstimetseenilt Jussu-

¹⁸ Anthony Ashley Cooper, 3rd Earl of Shaftesbury. *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*. Vol. I–III. London 1711.

povilt, Saltökovidelt ja vürst Gagarini suguvõsast, viimasest oli juttu juba eespool. Ka Quarenghist sai vabamüürlane ning tema kavandatud on veel Kuramaa aadlike ja vabamüürlaste von Medemite ning von Lievenite mõisad. Samuti on tema kavandite järgi püstitatud Tallinna toomkirikusse hauamonument Šoti admiralile Samuel Greigh'le (1736–1788), kes teenis keisrinna Katariina II merelaevastikus Kroonlinnas. Greigh'd loetakse üheks esimeseks vabamüürlasteks Vene impeeriumis.

Tulles nüüd Otto Friedrich von Pistohlkors II juurde, saab siinkohal tõmmata paralleeli tema loomingu ja 18. sajandi Briti arhitektuurikultuuri vahele, kus Burlingtoni ajast alates tegutses tavatult palju aadlikest amatöörarhitektide. On arvatud, et see nähtus oli vaid Briti omapära ning mõistel amatöör või dilettant ehk asjaarmastaja polnud mingit halvustavat varjundit. See mõiste tähistas aadlimeest, kes oli isiklikult huvitatud oma maaomandi kujundamisest ja väljaehitamisest. Amatöörarhitektidele olid abiks tuntud arhitektide välja antud fassaadijooniste albumid ja ehitusmeistrit vajati vaid selleks, et lahendada praktilisi ehitustehnilisi küsimusi. Kuid sama protsess leidis aset ka Eestis 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses, mistõttu kerkib küsimus: kes siis ikkagi on meie mõisahoonete kavandajateks olnud, kui mõisahoonete kontseptsiooni töötas välja aadlimees ise? Pistohlkorsi näite varal selgub ka, et see oli võimalik.

1798. aastal on valminud Pistohlkorsil uue peahoone fassaad (tahvlid 1 ja 2) ja korruste ristlõige¹⁹. Hoone kavandil näeme neopalladianistlikku maamaja, mille esifassaadi markeerivad neli joonia sammast. Kui võtta aluseks Pistohlkorsi vabamüürlik taust, siis on siin tegemist tarkuse sümboli ja meistermüürlase tähisega. Meie mõisaurijatel on Rutikvere jäänud senini tähelepanu alt välja, kuid Eesti mõisarahitektuuris tõuseb see esile mitme uuendusega. Neid mainib juba 20. sajandi alguses Heinz Pirang, tuues välja mõisahoonete põhiplaani uuenduslikud võtted siinses arhitektuuriruumis.²⁰ Esiteks kavandas Pistohlkors kogu mõisakompleksi tollal uuelaadse kompositsiooniga: peahoone kõrval pidid paiknema poolkaares galeriid, mis lõppesid majandushoonetega. See kompositsioon vastab Palladio rustikaalsete maavillade ühele, villa Badoer tüübile, mis on maitseka joonia orderis sammuportikusega peahoone ja poolkaarsete kõrvalhoonetega kavandatud arhitektuurseks tervikuks.

Teiseks kohtame peahoone põhiplaanis rotundsaali ning selle kõrval paiknevaid ümara põhiplaani ja seinaniššidega salongiruumi ja kabinetti, mis järgivad Suurbritannias 18. sajandi teisel poolel levinud populaarset Robert Adami stiili.

¹⁹ Selle kohta vt Anne Untera. Kunstnikud Pistohlkorsi suguvõsast. – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat, 20. Tartu 2015, jn 5, lk 20.

²⁰ Heinz Pirang. Das baltische Herrenhaus. Teil 2. Die Blütezeit um 1800. Riga 1928, lk 20.

Säilinud on ka kolm interjööri kavandit, mis olid mõeldud Rutikvere teise korruse esindusruumide dekoreerimiseks (tahvlid 3, 4 ja 5). Nende kavandite kunstilise kontseptsiooni töötas välja Pistohlkors, kuid koloreeritud joonised valmistas kunstnik Plesch.²¹ Esimesel kavandil täidavad seinu suured antiikvaremetega freskomaalingud. Eriti skulpturaalselt on kavandatud ahjude ja kamina kujundus. Selle ruumi kavand on kõige lähedasem Adami laadis interjööri kujundustele. Järgmisel kavandil torkab silma hoopis keerukam sümbolistlik ruumikujundus: seintel ripuvad pikad vanikud, stukkdekooris kohtab tõrviku ja loorberipärja motiivi ja rosette ning seinaniššides on baldahhiinidega poodiumid. Obeeliskide otsa on paigutatud allegoorilisi skulptuure (Herakles ja Eeva).

Pistohlkorsi aktiivne kirjavahetus oma looži vabamüürlastest liikmetega näitab, et vabamüürlus on mõjutanud tema tegevusi Rutikveres. Pistohlkorsi märkmetes on kirjas, et Rutikvere kompleksi kavandati mõisavalitseja ruumid ning toad looživendade ja sõjaväelaste majutamiseks. Näiteks elas mõned aastad Pistohlkorsi juures koduõpetajana tema looživend Johann Philipp Weisse.²² Teades Pistohlkorsi maailmavaatelist tausta, võib püstitada hüpoteesi, kas Rutikvere mõisahoonesse oli kavandatud ka vabamüürlaste kooskäimiseks ja rituaalide läbiviimiseks mõeldud ruume. Seda enam, et eespool tutvustatud Burlingtoni Chiswick House'i ruumiprogramm avati alles hiljuti ka vabamüürliskust vaatepunktist.

Rutikvere interjööride kavanditel on märgata teatud visuaalset sarnasust vabamüürluse kõrgemate astmete loožide kujundusega, nagu näiteks Rootsi riituse vastavate loožidega. Pistohlkors II käsikirjas on üles tähendatud looži vastuvõtmisel esitavad küsimused, mille seas kohtab ka tervet rida arhitektuurisümbolite kohta käivaid. Näiteks mis nime kannavad Saalomoni templi kaks sammast? Kui kõrge oli Saalomoni tempel? Millest oli tehtud Saalomoni templi põrand? Kuhu paigutatakse sambad loožides? Mida tähendavad seitse astet templi ees? Mis on seitse vaba kunsti, milles vabamüürlased peavad tublid olema? Mida teenivad luulekunst, maalikunst ja muusika? Milleks vajame aritmeetikat ja geomeetriat? Ja lõpuks – missugust eesmärki teenib arhitektuur? Vabamüürluse kõrgemate riituste sümboolikast selgub, et küünaldega valgustatud pühamu või altari ees kasutati suuri punaseid kardinaid ja draperiisid. Palju on Pistohlkorsi ülestähendustes viiteid Rootsi rituaalis sisalduvale hermetismile ja kabalistikale.²³

Kui visuaalselt analüüsida vabamüürlike diplomite kujundusi, leiab seose 18. sajandi teise poole mõisahoonete interjööri kujundustega, kus seinapa-

²¹ Selle kohta vt Anne Untera. Kunstnikud Pistohlkorsi suguvõsast. – Tartu Linnamuseumi aastaraamat, 20. Tartu 2015, lk 19–20.

²² EAA 2471-1-131, l. 137p.

²³ EAA 2471-1-91, l. 35, 38–38p.

neelidel, uste kohal asuvatel supraportidel ning kahhelahjude dekooris kohtab sageli putosid tegutsemas mitmesuguste vabamürluse eri astmetele omaste töövahenditega. Vabamürlikust vaatevinklist on selge, et ajastu suurmoe rokokoo stiili poeetiline sõnum ei ole piisav seletamiseks nende mõisahoonete interjööride kunstilist tervikut. Näiteks on küllusesarve motiiv ühtlasi ka loožis stjuuardi ametiposti tunnusjuveeliks, sümboliseerides rõõmu, rahu ja küllust.²⁴ Palmilehed olid kristlikus tähenduses martüüriumi atribuut, kuid vabamürlikus allegoorias märkisid hoopis kuningas Saalomoni templi sisemuse kujundust.²⁵ 18. sajandi teise poole populaarsemates mõisasalongide värvigammades sümboliseeris helesinine salong ka sinist ehk esimest kolme astet vabamürluses ning roosakaspunane interjäär vihjas juba vabamürluse kõrgematele astmetele.²⁶

Kokkuvõttes on Rutikvere mõisahoone kontseptuaalne osa väga rikkalik ning hoolega immutatud vabamürliku neopalladianismi essentsist. Need selgitused vabamürluse ja arhitektuuri seostest aitavad meil paremini mõista maailma, milles elasid inimesed 18. sajandil ning uskusid inimühiskonna ja elukeskkonna parendamisse vabamürliku liikumise kaudu. Tõepoolest võib tõdeda, et teist nii terviklikku ja tänini säilinud arhiivimaterjalidega kaetud mõisa ajalugu Eestis on keeruline välja tuua.

²⁴ http://www.themasonictrowel.com/leadership/road_master/files/duties_of_lodge_officers.htm#stewards, (2.9.2015).

²⁵ Lord Burlington: Architecture, Art and Life, lk 116–126.

²⁶ Nõnda tuleb Eesti mõisakomplekside kunstilisel analüüsil ühe tegurina arvestada ka nende omanike vabamürliku tausta. Olgu siinkohal loetletud vaid mõned vastava ajastu esinduslikumad mõisad, mille omanikud kuulusid Tallinnas tegutsenud loožidesse: Roosna-Alliku, Saue, Rägavere, Mõdriku, Vana-Vigala (EAA 291-10-421, l. 16p). Kindlasti tuleb eraldi esile tõsta Põltsamaa lossi interjööre: Johann Michael Graffi teostatud stukkmar-morist kaunistused ning Gottlieb Welté poolt kõrgetasemelisel teostatud *grisaille* tehnikas seinamaalingud sisaldavad rikkalikult vabamürlikkude allegooriat. Vt Anne Untera. Põltsamaa hiilgeajad, major von Lauw ja tema õuekunstnik Gottlieb Welté. – Põltsamaa Muuseumi toimetised. Põltsamaa lossi sees ja ümber. Põltsamaa 2007, lk 117–158.

Freemasonry and architecture: Intellectual sources of Otto Friedrich von Pistohlkorses' artwork

Summary

Freemasonry can be regarded as a phenomenon of the 18th century, a cross-border and cross-nation spiritual and cosmopolitan movement associated with the Enlightenment era, which carried the ideals of brotherhood, humanism, and tolerance of religions. The preparations for the exhibition under the heading “Art, Architecture, Freemasonry: The Pistohlkorses of Rutikvere Manor”, staged at the Tartu City Museum in 2014, revealed that both father and son, Otto Friedrich von Pistohlkors II and Otto Friedrich von Pistohlkors IV, once belonged to Masonic Lodges operating in St. Petersburg. Otto Friedrich von Pistohlkors II was a member of St. Georges in Orient Lodge in St. Petersburg, which worked according to the Swedish Rite, with Prince Gabriel Gagarin as Grand Master, and was conferred the 6th degree of Master Mason in St. Andrews Lodge. His son Otto Friedrich von Pistohlkors IV was also a Freemason. During his studies at the nobility corps of cadets in St. Petersburg, he joined the Alexander zum Gekrönten Pelikan Lodge run by Johann von Böber. A year later, in 1815, Otto Friedrich von Pistohlkors IV had already moved on to another lodge, Zum Flammenden Stern, where he was appointed to the position of the First Steward. Freemasons-noblemen pursued architecture as a significant hobby, as a second-degree Brother Mason had to acquire detailed knowledge about architecture. Studies at the Lodge consisted in designing the façade, cross-section, and ground plan for a Neo-Palladian building, as well as grottos and pavilions for English-style parks. In their designs, Freemasons-(amateur) architects expressed their wish to create harmony, balance, and clarity in the living environment, believing in its impact on the whole society. In the case of Otto Friderich von Pistohlkors II, we can draw parallels between his work and the 18th-century British architecture, as the latter featured an exceptionally great number of noblemen-amateur architects. In 1798, Otto Friedrich von Pistohlkors II completed the design of the façade for the new Rutikvere manor house, as well as cross-sections of storeys. The draft of the building demonstrates a Neo-Palladian country house, with four Ionic pillars marking

the façade (if we consider von Pistohlkors' Masonic background, these pillars could signify Wisdom and Master Mason). Pistohlkors' notes reveal that Rutikvere manor complex also had rooms for the bailiff as well as those to accommodate lodge brethren and the military. Knowing the landlord's background, we may suggest a hypothesis that Rutikvere manor house was also meant for the Freemasons to meet and perform their rituals, as the designs of Rutikvere interiors reveal a certain visual similarity to those of the higher-degree Masonic Lodges, such as, for example, the degrees of the Swedish Rite.